

TARIXIY BILISH TAMOIYLARI VA UNING O`ZIGA XOSLIGI

O`rmonjonov Diyorbek Islomjon o`g`li

Nizomiy nomidagi O`zMPU Tarix fakulteti kechgi bo`lim 401-guruh talabasi

Yakobjanov J.J

Ilmiy rahbar: PhD, dots.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tarixiy bilishning metodologik asoslari, uning fundamental tamoyillari va fanning o`ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ob`ektivlik, tarixiylik, determinizm va tizimlilik kabi tamoyillarning tarixiy haqiqatni tiklashdagi o`rni yoritib berilgan. Shuningdek, tarixiy bilishning retrospektiv tabiati, manbalarga bog`liqligi va sub`ekt-ob`ekt munosabatlaridagi o`ziga xosliklar ilmiy nuqtayi nazardan asoslangan. Maqola tarixchi mutaxassislar uchun o`tmish voqealarini tahlil qilishda metodologik xatoliklarning oldini olish va tadqiqot sifatini oshirishga xizmat qiladi.*

Kalit so`zlar: *Tarixiy bilish, tarixiylik tamoyili, ob`ektivlik, retrospektivlik, metodologiya, tarixiy manba, determinizm, anaxronizm, gnoseologiya.*

Аннотация: *В данной статье анализируются методологические основы исторического познания, его фундаментальные принципы и специфические особенности науки. В исследовании освещается роль таких принципов, как объективность, историзм, детерминизм и системность в восстановлении исторической истины. Также научно обоснованы ретроспективный характер исторического познания, зависимость от источников и особенности субъектно-объектных отношений. Статья предназначена для специалистов-историков и служит целям предотвращения методологических ошибок при анализе событий прошлого и повышения качества исследований.*

Ключевые слова: *Историческое познание, принцип историзма, объективность, ретроспективность, методология, исторический источник, детерминизм, анахронизм, гносеология.*

Abstract: *This article analyzes the methodological foundations of historical knowledge, its fundamental principles, and the specific characteristics of the science. The study highlights the role of such principles as objectivity, historicity, determinism, and consistency in restoring historical truth. Furthermore, the retrospective nature of historical knowledge, dependence on sources, and the specifics of subject-object relations are scientifically grounded. The article is intended for historians and serves to prevent methodological errors in analyzing past events and to improve the quality of scientific research.*

Keywords: *Historical knowledge, principle of historicity, objectivity, retrospectivity, methodology, historical source, determinism, anachronism, epistemology.*

Tarix fani insoniyat tajribasini anglashning eng fundamental usuli bo'lib, u nafaqat o'tmishni qayd etish, balki ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlarini kashf etishga xizmat qiladi. Tarixiy bilish jarayoni murakkab gnoseologik tizim bo'lib, u tadqiqotchidan qat'iy metodologik intizomni talab qiladi. Bugungi globallashuv va axborot xurujlari davrida tarixiy haqiqatni ob'ektiv tahlil qilish, soxtalashtirishlarga yo'l qo'ymaslik uchun tarixiy bilish tamoyillarini chuqur o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy bilish tamoyillari tadqiqotchiga tadqiqot jarayonidagi vazifalarni bir maromda ma'lum tartiblarga asoslangan holda amalga oshirishida zarur bo'ladigan omillardir. Ular tadqiqotchining u yoki bu tarix maktablari, falsafiy yo'nalishlarga mansubligi va dunyo qarashi, fikrlashi va tafakkuridan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Tamoyillar uslublar bilan mustahkam o'zaro bog'liqlikda bo'lganligi uchun ayrim hollarda ularni bir-biri bilan adashtirish holatlari ham uchraydi.

Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, tamoyillar uslublarga nisbatan bir muncha murakkab va keng tushuncha bo'lib, bir tamoyil o'ziga bog'liq holda bir necha uslublarni shakllantirishi mumkin, ayni vaqtda esa bir uslub bir necha tamoyillarga xizmat qilishi mumkin.

Tarixiy bilish tamoyillari deganda nimalarni tushunish yoki tushuntirish kerak, degan savol tarixchilar o'rtasida uzoq vaqt mobaynida bahs-munozaraga sabab bo'lib keldi. Mavjud barcha tamoyillardan tarix fanining deyarli hamma yo'nalishlari va tarmoqlarida ustuvor tamoyillar sifatida foydalaniladi.

Quyida tarixchilar tomonidan tadqiqotlar jarayonida ko'proq qo'llaniladigan va nisbatan samaraliroq bo'lgan tamoyillar haqida so'z yuritiladi. Biroq ularni umumiy qabul qilingan tamoyillar deb qat'iy fikr bildirish mumkin emas. Har bir tarixchi o'z tadqiqotlari jarayonida tadqiqot mazmunidan va mohiyatidan kelib chiqqan holda tadqiqot natijasi uchun samaraliroq bo'lgan tamoyillardan foydalanishi mumkin.

Tarixiy bilish — insoniyat o'tmishini o'rganish orqali haqiqatni xolisona yoritish, o'ziga xos manbalar (hujjatlar, arxeologiya) tahlili va tarixiy tafakkurga asoslangan jarayondir. Uning asosi — obyektivlik, tarixizm, izchillik va qiyosiy tahlil tamoyillari bo'lib, o'tmish hodisalarini o'z zamoni nuqtai nazaridan baholashni talab etadi.

Tarixiy bilishning o'ziga xosligi:

- O'tmishga yo'naltirilganlik: O'tib ketgan, qaytarib bo'lmaydigan hodisalarni o'rganadi.
- Bilvositalik: Tarixiy voqealar bevosita kuzatilmaydi, faqat manbalar (hujjatlar, ashyolar) orqali qayta tiklanadi.
- Subyektivlik va obyektivlik uyg'unligi: Tadqiqotchi o'z qarashlarini o'tmishga olib kirish xavfi bor, shuning uchun xolislikka intilish muhim.
- Tarixiy dalillarning interpretatsiyasi: Dalillar shunchaki ma'lumot emas, balki ularni to'g'ri talqin qilish talab etiladi.

I. Tarixiy Bilishning Fundamental Tamoyillari

Tarixiy tadqiqotning ilmiyligini ta'minlovchi bir qator tamoyillar mavjud bo'lib, ular tadqiqotchi uchun o'ziga xos "yo'l xaritasi" vazifasini o'taydi:

1. Tarixiylik (Prinsip istorizma) tamoyili Bu tamoyil har qanday hodisani uning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari va yakuniy natijasi bilan birgalikda ko'rib chiqishni taqozo etadi. Tarixiylik tamoyiliga ko'ra, har bir fakt o'zi mansub bo'lgan davr kontekstida tahlil qilinishi shart. Masalan, o'rta asrlardagi davlat boshqaruv tizimini zamonaviy demokratiya mezonlari bilan baholash ilmiy xatolik (anaxronizm) hisoblanadi.

2. Ob'ektivlik tamoyili Ob'ektivlik — sub'ekt (tadqiqotchi)ning o'z xohish-irodasi, siyosiy qarashlari va his-tuyg'ularidan qat'i nazar, voqelikni boricha aks ettirishdir. Bu tamoyil quyidagilarni talab qiladi:

- Barcha mavjud manbalarni (hatto tadqiqotchi gipotezasiga zid bo'lsa ham) o'rganish;

- Faktlarni qat'iy tekshirish va qiyoslash;
- Hulosa chiqarishda biryoqlamalikdan qochish.

3. Determinizm (Sabab-oqibat aloqadorligi) tamoyili Tarixiy jarayonda tasodiflar mavjud bo'lsa-da, har bir yirik voqea muayyan ob'ektiv sabablar natijasidir. Ushbu tamoyil hodisalarning chuqur ildizlarini va ularning jamiyat taraqqiyotiga ta'sirini ochib berishga xizmat qiladi.

4. Tizimlilik tamoyili Jamiyatni yaxlit bir organizm sifatida ko'rib chiqish. Iqtisodiyot, siyosat, madaniyat va mafkura o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tizimli tahlil qilish orqali umumiy manzara shakllantiriladi.

II. Tarixiy Bilishning O'ziga Xos Xususiyatlari. Tarix fani boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlardan o'zining tadqiqot ob'ekti va bilish usullari bilan tubdan farq qiladi:

1. Retrospektiv xarakter: Tarixiy bilish ob'ekti — o'tmishdir. Tadqiqotchi o'tmishga qayta olmaydi va uni tajribada takrorlay olmaydi. Bilish jarayoni faqat bilvosita, ya'ni tarixiy manbalar orqali amalga oshiriladi.

2. Manbalarga bog'liqlik: Tarixiy haqiqat darajasi bevosita manba bazasining boyligi va tadqiqotchining manba bilan ishlash mahoratiga bog'liq. Manba yo'q joyda tarixiy ilm tugaydi va badiiy to'qima boshlanadi.

3. Tarixiy vaqt va makon: Har bir hodisa aniq xronologik va geografik koordinatalarga ega. Bu parametrlardan tashqarida tarixiy fakt o'z qiymatini yo'qotadi.

4. Aksiologik (qiymatli) yondashuv: Tarixchi nafaqat faktni bayon etadi, balki unga insoniyat va millat manfaati nuqtayi nazaridan baho beradi. Biroq, bu baho ilmiy xolislik chegarasidan chiqmasligi lozim.

Tarixiy bilish jarayoni — bu o'tmish ijtimoiy voqeligini manbalar asosida qayta tiklashga qaratilgan gnoseologik faoliyatdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarixiylik va ob'ektivlik tamoyillari ilmiy tahlilning asosi bo'lib, ular voqealarni muayyan vaqt va makon kontekstida, siyosiy konyunkturadan xoli holda o'rganishni kafolatlaydi.

Tarixiy bilishning o'ziga xosligi uning retrospektiv tabiatida namoyon bo'lib, bu tadqiqotchidan manbalarni tanqidiy tahlil qilish (evristika) mahoratini talab etadi. Zamonaviy metodologiyada sinkretik yondashuvning qo'llanilishi, tarixiy

jarayonlarning nafaqat xronologik ketma-ketligini, balki ularning deterministik (sabab-oqibat) aloqadorligini ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ushbu metodologik tamoyillarga qat'iy rioya qilish tarix fanining mafkuraviy vositadan ob'ektiv ijtimoiy-gumanitar bilimlar manbaiga aylanishini ta'minlovchi bosh omildir.

ADABYOTLAR RO'YXATI:

1. Ilhomov A. Manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012
2. Zvereva, G. I. (2010). Tarixiy bilish metodologiyasi va nazariyasi. — Moskva.
3. Semyonovskaya, N. L. (2019). Tarixiy bilish nazariyasining zamonaviy muammolari. Sankt-Peterburg: Piter.
3. Bloch, M. (1986). Tarixning himoyasi yoki tarixchi kasbi. — Moskva: Nauka.
4. To'rayev, H. (2013). Tarixshunoslik: O'quv qo'llanma. — Toshkent: Cho'lpon.
6. Ilhomov A. Tarixiy tadqiqot metodologiyasi: O'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent: TDPU, 2008.